

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Інститут психології імені Г. С. Костюка

Валентина Москаленко

**ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ ІДЕНТИЧНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ У ЗМІНЕНІЙ СИТУАЦІЇ
(СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ)**

Препринт

Київ 2023

УДК: 159.922 : 159.938

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
(протокол № 5 від 27 березня 2023 р.)*

Рецензенти:

Олег КОКУН, заступник директора Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України з науково-інноваційної роботи, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор;
Наталія ДЕМБИЦЬКА, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор психологічних наук, доцент.

Москаленко В. В.

Теоретико-методологічні засади дослідження динаміки ідентичності особистості у змінній ситуації (структурно-функціональний аналіз): препринт. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2023. 42 с.

ISBN 978-617-7745-19-7

У препринті викладено концепцію чинників динаміки ідентичності у змінній ситуації, яка здійснена в ракурсі структурно-функціонального підходу. Побудовано теоретичну модель зовнішніх та внутрішніх чинників, в якій основна увага приділена особливостям їх взаємодії, в якій ситуація як зовнішній чинник, виконуючи системотворчу функцію, зумовлює як цілісність всієї системи ідентичності, так і особливості її структурних складових. Показано, що в результаті домінування ситуації створюється нова конфігурація структурних складових як основа нової ідентичності і свідчення її самоконструювання.

Представлена концептуальна модель чинників динаміки ідентичності особистості може бути покладена в основу розробки емпіричної моделі, спрямованої на організацію безпосереднього вивчення реальних складових ідентичності через залучення в коло дослідження емпіричних фактів.

Видання може становити інтерес для науковців та практиків у галузі методології, соціальної психології, викладачів, аспірантів та всіх тих, хто цікавиться розвитком особистості та її поведінкою у різних ситуаціях.

© Валентина Москаленко, 2023

ISBN 978-617-7745-19-7 © Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	5- 11
Актуальність дослідження.....	5 -6
Історія досліджуваної проблеми.....	6 - 8
Методологія дослідження.....	8- 11
Основний зміст.....	11 - 31
Єдність стабільної та мінливої сторін ідентичності особистості як сутнісна характеристика її динаміки.....	11- 13
Особливості взаємозв'язку структурних складових ідентичності особистості як чинник її динаміки.....	14
Особливості зовнішнього чинника динаміки особистості.....	15 - 17
Ситуація як зовнішній чинник динаміки ідентичності особистості...	18 - 19
Надситуативність як характеристика зовнішнього чинника динаміки ідентичності.	19 - 21
Внутрішні чинники динаміки ідентичності як зміна інтеграційних взаємозв'язків у структурі складових Я-свідомості ідентичності в умовах поточної ситуації.....	22
Динаміка когнітивного компоненту ідентичності особистості як результат зміни взаємозв'язку його структурних складових.....	23 -24
Афективний компоненту в системі ідентичності особистості як внутрішній чинник її динаміки.....	24 - 28
Конативний компонент в системі самоконструювання ідентичності особистості.....	28 - 30
Особливості структурно-функціональної моделі чинників динаміки ідентичності особистості.....	32 - 31
Загальні висновки.....	31 -35

Посилання.....	36 - 39
Додаток.....	40
Відомості про автора.....	41

ВСТУП

Актуальність дослідження. Невід'ємними рисами сучасності є різноманіття світу, «прискорення» часу і «стиснення» простору. Ці особливості сучасного суспільства формують той контекст «текучої сучасності» (у відповідності з відомою метафорою З. Баумана), в якому «вирощуються» чисельні ідентичності. Вони визначають смисложиттєвий вибір індивідів і мотивують індивідуальну та колективну стабільність ідентичності з соціальними бар'єрами (рід, раса, нація, етнос, громадянство); у історичній перспективі стають все більш лабільними, розпливчастими та такими, що змінюються. Зміни в суспільстві, що відбуваються у ХХІ столітті, спонукають людину до осмислення свого ставлення до дійсності, усвідомлення нею власного місця й ролі в соціальних відношеннях, її світоглядної орієнтації. Нову значущість набувають питання соціальної та особистої активності, відповідальності за свої вчинки у зв'язку з необхідністю переглядати форми й напрям діяльності. На перший план постають питання сенсу життя, смерті й безсмертя.

У з'ясуванні складних проблем формування нових світоглядних орієнтирів, цінностей особлива роль належить ідентичності особистості, завдяки якій забезпечується інтеграція людини у світ. Ідентичність особистості дає можливість особистості зберігати своє «Я» у зміненій ситуації. Саме тому потреба ідентичності, яка пов'язана з визначенням особистістю свого «Я», за своїм значенням виходить на одне з перших місць в сучасному демократичному суспільстві, яке проголошує право вибору людиною свого «Я» у ситуації множинності можливостей. В умовах сучасного суспільства часто відбуваються ситуації, в яких може виникати криза ідентичності особистості, спричинена неможливістю підтвердити людиною свого «Я» через складність знайти соціальну групу, яка б підтвердила статус і визнала її гідність як особистості.

Вимога визнання і поваги своєї ідентичності охоплює багато з того, що відбувається сьогодні у світовій політиці. На думку Ф.Фукуями [32] ця потреба являється не тільки рушійною силою історії, але й породжує популістський націоналізм, ісламський екстремізм і політику ідентичності, які розділяють суспільство по різні сторони. Оскільки ідентичність визначає особливості поведінки особистості в поточній ситуації, то стає актуальним питання визначення чинників динаміки ідентичності особистості у ситуації, яка змінюється.

Історія дослідження проблеми.

Ідентичність як явище виникає в історії людства ще тоді, коли у самосвідомості людини з'явилися питання «Хто Я?», «Хто ми?». На ці питання надавались різноманітні відповіді в залежності від умов життєдіяльності окремих індивідів. Лише за сучасних культурно-історичних умов ідентичність стала загальною суспільною проблемою, що варта наукового дослідження. На сьогодні існує велика чисельність наукової літератури, в якій проблема ідентичності розглядається під різним кутом зору.

Протягом кількох століть осмислення ідентичності відбувалось в межах філософської проблеми тотожності як основної характеристики буття (І.Кант, І.Фіхте, Ф.Шеллінг, Г.Гегель). Першим науковцем, хто порушив проблему ідентичності на концептуальному та термінологічному рівнях, був В.Гумбольдт (1830 р.) У неокласичній філософії проблема ідентичності пов'язується з життям та існуванням людини (Е.Гуссерль, М.Хайдеггер, Ж.-П.Сартр, К.Ясперс). У другій половині ХХ ст. проблема ідентичності виходить за межі філософії в інші гуманітарні науки, зокрема й у психологію. Термін «ідентичність» як наукова категорія набув поширення завдяки роботам Е.Еріксона, який розглядав ідентичність як процес, пов'язаний зі сутністю людини і культури, до якої вона належить [37]. Хоча Е.Еріксон використовує поняття «ідентичність» у різних значеннях, фактично він його розумів як певну форму відповідності людини і культури, наголошуючи на важливості таких його розумінь: по-перше, ідентичність як суб'єктивне відчуття тотожності; по-друге, ідентичність як результат переживання і усвідомлення своєї належності до певної соціальної групи за допомогою протиставлення існуванням інших груп. Розуміння ідентичності, яке дав Е. Еріксон ще у 50-х рр. ХХ ст., використовується досі у сучасній психологічній науці в рамках проблем самосвідомості, понять «Я-концепції», «Образ-Я». Дослідження Е. Еріксона належать до одного із двох основних гуманітарних напрямів розвитку проблеми ідентичності середини ХХ ст., в якому проблема ідентичності пов'язується зі сутністю окремої особистості.

У другій половині ХХ ст. активізувався другий напрям дослідження ідентичності у психології, який отримав розповсюдження у соціальній психології 1980-х і 1990-х рр., зокрема в роботах Г.Теджфелла, Дж.Тернера, Дж. Марсія. Дослідники цього напрямку бачили проблему ідентичності в зв'язку з особливостями суспільства як умови її виявлення. Ставлячи своєю задачею подолати суперечливість соціального і індивідуального у розумінні ідентичності особистості, дослідники цього напрямку визначили групу як феномен колективного суб'єкту, у якому

долається суперечність соціального і індивідуального у поведінці особистості. Зокрема, в концепції самокатегоризації (самокатегоризація – це процес розуміння людиною самої себе, як такої, що має ознаки, які еквівалентні деякому класу стимулів, які відрізняються від інших стимулів) Джона Тернера було з'ясовано умови, за яких зароджується групова поведінка, яка пов'язана з ідентичністю. Він доводить, що причинно-наслідкові зв'язки діють у обох напрямках одночасно: зовнішні соціальні відношення формують сприйнятливість людей до певних ідей, але ідеї інтерпретуються людьми по-різному, поза когнітивних рамок, які задаються зовнішніми соціальними відносинами, тому що ідеї мають свою внутрішню логіку. Висновок, зроблений на основі теорії самокатегоризації, вплинув на розуміння теорії ідентичності особистості, а саме, на її зумовленість як еволюцією мислення, так і зміною умов життя суспільства в цілому. Категоризація перетворюється на самокатегоризацію завдяки включенню індивідів у загальне поле активності, що задане конкретними умовами взаємодії. Це загальне поле активності зумовлено соціальними потребами, які тягнуть людину в групу.

Ідентичність стає ключовою категорією на рубежі ХХ –ХХІ століть, об'єднуючи у науковому дискурсі як вивчення соціокультурного простору, який змінюється, так і різноманітні життєві стратегії, що виникають у світі. В сучасній науці ідентичність досліджується як феномен, що існує на всіх рівнях соціуму: мікро (індивід) -, середній (мала соціальна група) -, макро (великі соціальні групи – раса, етнос, нація, релігійна спільнота, клас, гендер)-, мега (культура, цивілізація, країна), а поняття «ідентичність» слугує інтегратором різних сфер знання. Особистісна та соціальна ідентичності настільки взаємопов'язані, що роздільно їх можна розглядати тільки в процесі теоретичного аналізу.

Останніми роками набула поширення точка зору на сутність ідентичності як усвідомлення людиною свого «Я», яке розглядається як одна з потреб, що інтеріоризує обрані соціальні стандарти поведінки в структуру соціальної ідентичності суб'єкта. В культурній політиці 1980-х і 1990-х рр. отримало розповсюдження поняття «політика ідентичності». Сутність цього феномену детально розкрито у роботі Френсіса Фукуями «Ідентичність. Потреба у визнанні і політика пригнічення», написаної ним у 2018 р. [32]. Політика ідентичності полягає в тім, що трансформації проблеми визнання гідності групи людей або цілої країни у політичну площину сприяють політичні рухи, які роблять колективні домагання прозорими для суспільства і світу [32, с.31]

Сучасне розуміння ідентичності заставляє науковців переглядати широкий діапазон проблематики, яка стосується феномену ідентичності. Зокрема, у режими видимості аналітиків входять уявлення про значення і роль на історичній сцені активної меншості, локальних і маргінальних течій культури, тобто все те, що є виявленням глобалізаційних процесів у світі. Науковці звертають увагу на важливість дослідження ідентичності у зв'язку з поведінкою та світоглядом особистості, в основі якого лежать відповіді на питання про місце та роль людини в цьому світі. Оскільки ідентичність особистості визначає її поведінку (С.Хантінгтон), важливою, проте недостатньо дослідженою, є проблема впливу ідентичності особистості на її поведінку у ситуації, яка постійно змінюється. Це зумовлює актуальність дослідження проблеми впливу ситуації на динаміку ідентичності особистості.

Методологія дослідження.

Методологіє даного дослідження є структурно-функціональний аналіз, в ракурсі якого будь-який психологічний феномен можна розглядати як такий, що має певну конфігурацію структури, яка визначається особливостями взаємодії із системою більш високого рівня і водночас як самостійна частина, котра є єдиним цілим у взаємодії з середовищем.

Теорія і методологія дослідження структур психічних феноменів характеризується багатоманітністю поглядів вчених на це питання. У другій половині ХХ ст. з'являється все більше психологічних робіт, в яких принцип системності поєднується з принципом розвитку психіки. Починаючи з 70-х р. ХХ ст. представники когнітивної психології (Д.Міллер, Д.Брунер, У Найссер) досліджують особливості свідомості з точки зору системи окремих ментальних феноменів. Вони наголошують, що жодна функція людської свідомості не може розвиватись ізольовано, а лише в цілісній її структурі, а особливості розвитку залежать як від місця в цілісній структурі, так і від домінування в свідомості тієї чи іншої функції. Свій ракурс дослідження ця проблема знайшла й у вітчизняній психології (Г.О.Балл, Н.Ю.Волянчук, О.В.Губенко, О.В.Завгородня, С.Д.Максименко, М.В.Папуча, В.А.Роменець, А.І.Уйомов, Т.С.Яценко та ін.). Зокрема, С.Д.Максименко у розробленому ним генетичному підході до аналізу психологічних властивостей особистості наголошує на необхідності дотримуватись наступних вимог: у дослідженні їх сутності виділяти структурні одиниці, пам'ятаючи, що одиниця повинна бути специфічною і самостійною, але існувати і розвиватись вона буде в складі цілісності; в ній повинна відображатись вся цілісність в її реальній єдності, але відображатись «поглиблено-спрощено» у вигляді сутнісного протиріччя; дана одиниця не є

схожою на «будівельний блок» - вона динамічна і здатна як до власного розвитку, так і до гармонійної участі у становленні цілісності; одиниця повинна відображати певний сутнісний ракурс існування цілісності і відповідати всім сутнісним ознакам цієї цілісності [15].

У широкому розумінні сутність структурно-функціональної методології можна визначити як принципи дослідження об'єкта з позицій його множинних складових, взаємозв'язок яких зумовлює цілісні властивості цієї множини. Властивості об'єкта як цілісної системи визначаються не тільки і не стільки сумарними властивостями його окремих елементів чи підсистем, скільки специфікою його структури та особливими системотворчими, інтегративними зв'язками. Основний акцент в цьому випадку робиться на виявленні різноманітності зв'язків і відношень, що мають місце як усередині досліджуваного об'єкта, так і у його взаємодії із зовнішнім середовищем.

В цьому ракурсі ідентичність особистості є системним утворенням безлічі елементів, що пов'язані особливими зв'язками, завдяки яким система закономірно отримує інтеграційні властивості, в результаті дії яких вона існує як цілісність. Рівень цілісності ідентичності особистості залежить не тільки від рівня відповідності її структури, але й від відповідності функцій головній меті ідентичності як системи. Мета – категорія зовнішня відносно системи. Вона ставиться їй системою більш високого рівня, до якої дана система входить як елемент. Принцип мети – орієнтує на те, що при дослідженні ідентичності особистості необхідно перш за все виявити мету її функціонування. Це дозволяє розглядати ідентичність особистості як структурно-функціональну цілісність, в якій кожний елемент (підсистема, компонент) має певне функціональне призначення, яке має узгоджуватись із загальними цілями ідентичності особистості як цілісної системи, яка пов'язана метою соціального середовища. Внутрішні чинники знаходяться в стані постійного обміну зі зовнішнім середовищем, забезпечуючи тим самим можливість свого виживання.

В ракурсі теми нашого дослідження ми звертаємо увагу на зв'язок компонентів системи ідентичності з ситуацією як зовнішнім фактором, що зумовлює як цілісність структурних складових ідентичності особистості, так і особливості її складових. Цей зв'язок впливає з принципу подвійності системи (система повинна розглядатися як частина системи більш високого рівня) і водночас з принципу адаптивності (прагнення до стану стійкої рівноваги, яка передбачає адаптацію параметрів системи до параметрів зовнішнього середовища, що змінюються). Останній принцип орієнтує на те, щоб розглядати ідентичність особистості через її функціональну сутність, яка полягає в тому, щоб забезпечити відповідність «Я» ідентичності

зміненій ситуації. Це означає, що функціональна сутність ідентичності яка виявляється у її динаміці, зумовлена як її внутрішніми чинниками, що визначаються взаємодією структурних складових Я-системи, так і зовнішніми – взаємодією Я-ідентичності із зовнішнім середовищем.

Отже, ідентичність особистості не є простою сукупністю елементів, вона є цілісністю, яка пов'язана зі своїми елементами особливими типами відношень цілого та його частин, а саме: структурністю (можливістю декомпозиції системи на компоненти та встановлення зв'язків між ними); неадитивністю (принциповою неможливістю зведення властивостей системи до суми властивостей складових її компонентів); первинністю цілого відносно частин; ієрархічністю (кожен компонент системи може розглядатися як система (підсистема) більш широкої глобальної системи, з якою існує складна система комунікацій із середовищем у вигляді ієрархії).

Застосування структурно-функціонального підходу у дослідженні чинників динаміки ідентичності дає можливість розглянути їх більш детально, з позицій змістовного наповнення складових, що характеризують як внутрішні закономірності, так і особливості зовнішніх умов, а також проаналізувати особливості взаємодії системи Я-ідентичності із соціальним середовищем як таким, що опосередковуються ситуацією.

Об'єкт дослідження - ідентичність особистості у поточній ситуації;

Предмет – особливості чинників динаміки ідентичності у ситуації, що змінюється

Мета: на основі узагальнення літератури з проблеми ідентичності особистості створити концептуальну структурно-функціональну модель чинників динаміки ідентичності особистості у ситуації, що змінюється.

Основна ідея (мета) полягає у доведенні продуктивності застосування структурно-функціонального підходу у аналізі особливостей чинників динаміки ідентичності особистості.

Гіпотеза полягає у тому, що домінуючим чинником динаміки ідентичності особистості є ситуація, що постійно змінюється.

Завдання дослідження.

1. На основі узагальнення літератури з проблеми визначити функціональну сутність динаміки ідентичності .

2. Проаналізувати особливості чинників динаміки ідентичності в ситуації, що змінюється.

2.1. Визначити особливості феномену ситуації як зовнішнього чинника динаміки ідентичності.

2.2. Здійснити аналіз внутрішніх чинників динаміки ідентичності як зміну інтеграційних взаємозв'язків структури складових Я-ідентичності в умовах зміненої ситуації.

2.3. Проаналізувати особливості інтеграційних зв'язків зовішніх та внутрішніх чинників динаміки ідентичності особистості у ситуації, що змінюється.

3. На основі визначеної концепції динаміки ідентичності особистості створити її теоретичну модель.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Відношення людини до світу – винятково різноманітне і багатоаспектне. Ідентичність особистості є специфічним відношенням людини до світу, а саме, - це є відношення, в якому відбувається усвідомлення людини самої себе, свого «Я» у цьому світі, завдяки чому вона має можливість окреслити контури своїх практичних можливостей та форм їх реалізації, зумовлених соціокультурними умовами її існування.

Єдність стабільної та мінливої сторін ідентичності як сутнісна характеристика її динаміки.

На функціональному рівні Я- ідентичність забезпечує самототожність людини (розуміння того, що «я» залишаюсь тією ж самою, якою була завжди), тобто приведення себе в оптимальне функціонування у поточній ситуації завдяки підтримці сталого позитивного образу «Я» в умовах постійних соціальних змін, що є запорукою відновлення її психологічного ресурсу. Безперервні життєві зміни спонукають людину до усвідомлення необхідності змінювати себе, а отже і свої уявлення про себе і своє місце у світі. Водночас постає необхідність зберігати власне «Я» стабільним, незмінним незалежно від зовнішніх умов діяльності, що слугує збереженню психічного здоров'я, почуття гідності, самототожності і самоцінності. Ідентичність особистості є постійним і водночас динамічним станом людини, що проживається нею як відчуття Я-цілісності в поточних умовах життя. З цього випливає, що Я-ідентичність має двоїсту природу: з одного боку, вона як відчуття цілісності є постійним феноменом людини, а з іншого – динамічним, що зумовлено постійною зміною зовнішньої реальності, умовам якої повинен відповідати образ «Я» у його сталій, інтеграційній функції. Отже, функціональна сутність ідентичності особистості

визначається єдністю та суперечністю стабільної та мінливої її сторін, взаємодія яких забезпечує розвиток особистості.

Проблема стабільної та мінливої сторін ідентичності є однією із центральних у дослідженні її динаміки, що відповідає сучасному науковому дискурсу про стабільність та мінливість як фундаментальні характеристики психіки людини [9, 10, 38]. Стабільність і мінливість – це єдність та протилежність сторін ідентичності особистості, взаємодія яких визначає функціональну сутність феномену ідентичності, яка полягає у забезпеченні активності особистості, її здатності існування як суб'єкта перетворення світу, який постійно змінюється.

Стабільність ідентичності – це така її сторона, яка характеризується тенденцією до психічного збереження константної поведінки людини у відносинах з іншими, що передбачає досягнення узгоджених соціальних «Ми» та зміцнення персонального «Я». Стабільність ідентичності передбачає стійке почуття внутрішньої цілісності й гармонійної інтеграції із соціальним оточенням. Це стан відчуття відповідності людини своїй внутрішній сутності, що означає автентичність людини власній глибинній природі. Завдяки тенденції до стабільності людина задовольняє притаманні їй базові потреби (зокрема й у власній автономії) шляхом встановлення упорядкованих соціальних обмежень. Водночас стабільність у разі її надмірності може перетворитись на психічну інертність із тенденцією до дезадаптації в умовах, які змінюються, бо межі самототожності мінливі. Саме тому для забезпечення стабільності «Я» людині потрібно не відокремитись від змін зовнішнього середовища, з якого вона отримує необхідні ресурси свого функціонування, а пристосувати свою ідентичність до зміненої ситуації відповідно своїй психічній сутності. Отже, для існування особистості як суб'єкта активності важливим є єдність стабільної та мінливої сторін ідентичності.

Мінлива сторона ідентичності визначається тенденцією до зміни стереотипів поведінки людини і пов'язана зі зміною ідентичності. Динамічність ідентичності виявляється в тому, що зміст психіки індивіда завжди переноситься у простір взаємовідносин з іншими людьми, сприйняття змісту якого визначає для людини ту реальність, що виступає зовнішнім фактором реалізації власного «Я» особистості як переживання себе у зв'язку зі світом.

Взаємозв'язок стабільних і динамічних аспектів Я-ідентичності у поведінці особистості виявляється у тенденції до збереження емоційного, когнітивного, поведінкового резонансу з іншими людьми й водночас у тенденції відстоювання власних особистісних кордонів.

Ідентичність-це постійний процес віднаходження істинного «Я», здорового ядра особистості, який відбувається як підтвердження Я-особистості у взаємодії із зовнішніми вимогами, які можуть поставати як у вигляді форм міжособистісного спілкування, так і у вигляді норм, правил, приписів тощо. Повсякчас відбуваються проекції власного «Я» на інших людей, завдяки чому задовольняється потреба підтвердження власного «Я» та виникає почуття власної адекватності. Саме тому ідентичність особистості виражає не завершений стан чи абсолютну цілісність особистості, а процес часткових змін, що призводить до формування стійкої ідентичності з тенденцією до подальших змін. Вихід людини у простір спілкування з іншими людьми детермінується пошуками з чисельності існуючих можливостей, які зумовлені предметом діяльності і попереднім розвитком, такої, яка б найкраще відповідала потребам і цілям людини. Динаміка ідентичності означає реконструкцію старої її системи, трансформацію її у форму, здатну забезпечити зв'язок суб'єктів міжособистісної взаємодії у відповідності зі зміною ситуації. Це означає конструювання нової ідентичності особистості. Саме тут виникає проблема вибору особистістю варіанта дій, що регулює її поведінку у поточній ситуації, вимагає від неї активізації всіх ментальних феноменів та структурну їх перебудову у нову ідентичність. Зміни, що відбуваються в окремих структурних складових ідентичності під впливом нової ситуації, не просто дзеркально відбиваються у всій цілісній системі ідентичності, але й створюють нову реальність (нову ідентичність). Ця нова реальність конструюється інтегральними взаємозв'язками структурних компонентів системи ідентичності як нова їх конфігурація у зміненій ситуації, яка означає зміну не тільки кількісних і якісних характеристик її структурних складових ідентичності особистості, але й зміну цілісної її системи загалом.

Ідентичність особистості як динамічна структура розвивається і структурується протягом усього життєвого шляху людини, причому цей розвиток відбувається нерівномірно, характеризується сильним прагненням до визначення ідентичності й руйнівністю наслідків її втрати для людини. Так відбувається динаміка ідентичності, яка означає реконструкцію старої її системи, трансформацію її у форму, здатну забезпечити зв'язок суб'єктів міжособистісної взаємодії у відповідності зі зміною ситуації.

Отже, єдність та протилежність стабільної та мінливої сторін ідентичності особистості визначають її динамічну сутність, яка полягає у провідному характері динамічної сторони ідентичності, яка виявляється у конструюванні нової ідентичності особистості.

Особливості взаємозв'язку структурних складових ідентичності особистості як чинник її динаміки.

Найбільше смислове навантаження в системному аналізі ідентичності як цілісної системи припадає на поняття «зв'язок». Виявлення зв'язків між окремими складовими ідентичності дозволяє пізнавати її складові не відособлено, а через інші складові, що знаходяться з ними в тій чи іншій взаємодії. Взаємодія виступає чинником, за допомогою якого відбувається об'єднання частин у ціле. Без взаємодії частин система перестає існувати. Взаємодія забезпечує передачу інформації від одного елемента системи до іншого, зокрема й вплив відповідної інформації із зовнішнього середовища, який може бути як сприятливим для ідентичності, так і несприятливим.

Ідентичність особистості має чисельність складових, між якими виявляються різноманітні зв'язки і відношення як усередині ідентичності, так і у її взаємодії із зовнішнім середовищем. Особливістю взаємозв'язків між структурними складовими ідентичності, які характеризують її функціональну сутність, є їх інтеграційний характер. Інтеграційні зв'язки є істотними зв'язками, тобто такими, які закономірно, з необхідністю визначають сутність ідентичності як цілісності, вони не властиві жодному з її структурних компонентів окремо. Наявність інтеграційних зв'язків показує, що властивості ідентичності як системи хоча й залежать від властивостей її структурних складових, але не визначаються ними повністю, тому що система не є простою сукупністю елементів, і, розділивши систему на окремі частини, не можна визначити всі властивості системи в цілому. У зв'язку з цим, важливим є питання *системотворчого* (домінуючого) компоненту інтеграції змінених структурних складових ідентичності особистості у нову їх конфігурацію, яка характеризує нову ідентичність особистості.

Отже, властивості ідентичності як цілісної системи визначаються не тільки і не стільки сумарними властивостями його окремих елементів чи підсистем, скільки специфічними взаємозв'язками її структурних складових: особливими системотворчими, інтегративними зв'язками досліджуваного об'єкта. У зв'язку з цим важливим є аналіз особливостей зовнішніх та внутрішніх *чинників* динаміки ідентичності в аспекті наявних інтеграційних зв'язків між структурними її складовими та визначення їх системотворчого фактору.

Особливості зовнішнього чинника динаміки ідентичності особистості.

Ідентичність особистості з позиції системного аналізу є відкритою системою, що взаємодіє із зовнішнім середовищем. Поза зовнішнім середовищем ідентичність особистості, як і будь яка інша система, не може бути самодостатньою. Зовнішнє середовище, зумовлюючи як особливості структурних складових ідентичності особистості, так і їх цілісність, виконує системотворчу функцію. Зовнішнє середовище є джерелом підтримки внутрішнього потенціалу ідентичності на належному рівні, тобто на рівні, який дозволяє досягнути мету, що закладена у системі більш високого рівня – соціальної системі, - і яка полягає у забезпеченні максимальної адаптації особистості до зовнішнього середовища та зниження невизначеності положення особистості у ньому. Щоб виконувати цю функцію ідентичність особистості має змінюватись і вдосконалюватись адекватно до змін зовнішнього середовища. Являючись системою більш високого рівня відносно ідентичності, зовнішнє соціальне середовище виконує системотворчу функцію. Ця функція впливає з принципу подвійності системи ідентичності (система повинна розглядатися як частина системи більш високого рівня) і водночас з принципу адаптивності (прагнення до стану стійкої рівноваги, яка передбачає адаптацію параметрів системи до параметрів зовнішнього середовища, що змінюються). Отже, зв'язок зовнішнього чинника динаміки ідентичності із її внутрішньою системою характеризується первинністю зовнішнього над внутрішнім, що яскраво виявляється у впливі соціального на духовне у функціонуванні будь-яких психічних феноменів.

В психологічній літературі загальноприйнятною є точка зору про домінуючий вплив соціального фактору на процес соціалізації особистості. Домінуюча сила зовнішнього фактору в системі ідентичності визначає якісні перетворення всіх інших внутрішніх факторів ідентичності особистості. Зокрема, під впливом зовнішнього соціального фактору відбуваються трансформації як у когнітивній, так і афективно-ціннісній та потребово-мотиваційній сферах психіки людини, перш за все, за рахунок появи спеціальних дій, що пов'язані з утворенням нових та трансформацією наявних цілей. У нових зовнішніх умовах породжуються нові мотиви, смисли, установки, цілі, операції у структурі поведінки особистості, тобто з'являються новоутворення, які визначають сутність психологічного феномену, зокрема й ідентичності особистості, яка впливає на стратегію поведінки особистості. Такий погляд на роль зовнішнього середовища у

розвитку психічних феноменів підтверджується численними дослідженнями, в яких доводиться їх соціальна сутність. Серед них цікавими є дослідження американської дослідниці Лізи Ф. Баррет, в яких акцентується увага на соціальному факторі як такому, що виконує системотворчу функцію у інтеграції психічних феноменів у цілісну систему. Зокрема, Ліза Ф.Барретт у своїй теорії конструювання емоцій звертає увагу на культурний фактор, який виконує системотворчу функцію у інтеграції ментальних феноменів свідомості людини у цілісну систему її емоційної складової. Підкреслюючи значення певної соціальної ситуації у виявленні емоційного стану людини, вона використовує поняття «симуляція», яке означає гіпотетичне сприймання незнайомого об'єкта (його значення для людини) , з якого приходить сенсорний сигнал, що вміщує окрім інформації про сам об'єкт ще й додаткову інформацію , яка існує у інших поняттях, що пов'язані з цим об'єктом (тобто в культурному факторі). Що стосується емоцій, то вони формуються, починаючи із сприймання незнайомого об'єкту, під впливом минулого досвіду людини, на основі якого вона конструює гіпотезу-симуляцію – і порівнює її з тією інформацією, яка поступає ззовні (різноманітні сигнали). Коли мозок людини симулює вхідний сенсорний сигнал, він готує також автоматичні зміни у тілі, які можуть змінювати її переживання. Якщо у людини немає понять, які представляють минулий досвід, всі її вхідні сенсорні сигнали будуть простим шумом і вона не зможе орієнтуватись у світі. Ліза Ф.Барретт вважає, що симуляції укорінені в сприйманні людиною того об'єкту, з якого приходить сенсорний сигнал. Вона показує, що, наприклад, фізична подія або зміна частоти серцевих скорочень, кров'яного тиску чи дихання, стають емоційним досвідом людини за допомогою засвоєних в процесі соціалізації понять, які у рамках певної культури наділені за соціальною згодою певними значеннями конкретного відчуття. Ліза Ф.Барретт пише : « потрібно мати на увазі, що слово для емоції, наприклад, «гнів», не відноситься до якоїсь конкретної реакції з унікальним фізичним «відбитком», а належить до групи різноманітних станів, які пов'язані з певними ситуаціями. Те, що ми у побутовій мові називаємо емоціями (гнів, страх, щастя...), краще представляти як категорії емоцій, оскільки кожна з них є сукупністю різних випадків... Випадки із категорії «гнів» змінюються за своїми фізичними параметрами більше, ніж це можна приписати виключно генам, і ці відмінності пов'язані з оточенням або контекстом [3, с. 40-41].

У аналізі взаємозв'язку зовнішніх та внутрішніх чинників динаміки ідентичності виникає питання: чи всі об'єкти зовнішніх умов діяльності людини можуть бути включеними у зовнішні її чинники ? Очевидно, що не

всі. У прагненні людини осмислити сутність своєї діяльності та своє місце в ній відображаються її властивості як унікальної істоти. Відмічаючи цю особливість, М.Хайдеггер називає людину «іством, що осмислює». [133, с. 105.]. Людина не вступає у взаємодію з об'єктами, яких вона не сприймає. Особистість постійно взаємодіє зі складним набором взаємопов'язаних стимулів, які фактично є тією частиною зовнішнього світу, який нею сприймається. Коли мова йде про зовнішній чинник динаміки ідентичності, то мається на увазі такі об'єктивні формотворення, які є для особистості значимими. І тут виникає проблема вибору суб'єктом значимих для людини факторів. Цей вибір залежить від внутрішніх складових Я-особистості. І це впливає зворотно.

Щоб успішно взаємодіяти з різними сторонами світу, люди повинні адекватно відповідати на стимули зовнішнього середовища, сприймати їх у відповідності зі своїми цінностями, цілями, потребами, очікуваннями тощо. Світ людини - це є сформована нею відповідно з її цілями і потребами система культурно - історичних відносин, що узгоджена з її здібностями, практичними і духовними можливостями. Як писав В.П. Іванов, «Світ є предметною дійсністю (природною, суспільною і духовною), структурованою відносно практично - суспільного способу людського буття, яка перетворюється і організується суспільною людиною у об'єктивну умову власного розвитку... Світ – це не що інше, як «людський світ»..., його межі – у способі заданості людині, його умови буття – людське значення і смисл.» І далі: «Світ – це соціалізована предметна дійсність, будова якої підпорядкована суспільно - практичним закономірностям. Людський світ має свою архітектоніку, його організовано у світопорядок, який завжди орієнтовано на людину, будується навколо неї» [11. с. 32]. Отже, людський світ організовано за законами соціалізації. Простіше кажучи, те як люди виражають свої почуття, встановлюють фізичний контакт, показують емоції, залежить від того, в якій реальності вони діють. Реальність, як зовнішнє середовище, характеризується різним рівнем соціальної ієрархії (мега-рівень, макро-, мезо та мікро-рівень). На різних рівнях соціальної ієрархії існують різноманітні зв'язки у взаємодії зовнішнього середовища та внутрішніх складових Я-ідентичності. В ракурсі теми нашого дослідження в аналізі зв'язків зовнішнього середовища ми робимо акцент на характеристиці тих, що пов'язані з внутрішніми складовими Я-ідентичності *безпосередньо*, через міжособистісні відносини. В соціальній психології в якості інструмента дослідження особливостей безпосереднього соціального простору, в якому діє людина, існує категорія «ситуація». В зв'язку з цим стає важливим аналіз

феномену ситуації, «в якій люди змінюють як культуральні моделі, так і типи ідентичності» [1, с. 51].

Ситуація як зовнішній чинник динаміки ідентичності особистості.

Кожна людина протягом свого життя стикається з великою кількістю життєвих ситуацій, які не мають жорстко окреслених меж і потребують від неї гнучкого реагування, залежно від тих конкретних життєвих обставин, у які вона потрапляє. Можна навести чисельні приклади різних ситуацій, з якими стикається людина у повсякденні. Їх особливості можна визначити за різними ознаками: чи то за місцем дії суб'єкта (на роботі, вдома, на відпочинку тощо), чи то за типом міжособистісних відносин (інтимні, формальні, партнерські, конкурентні тощо) та за іншими ознаками,

Термін «ситуація» походить від лат. Situation і означає поєднання умов, стану та обставин, що створюють певну обстановку (умови, за якими щонебудь відбувається), яка визначає положення існування чого-небудь.

Феномен ситуації досліджується в науці майже ціле століття в різних ракурсах. Широкий спектр розроблених проблем взаємодії людини з ситуацією досліджується у психології, соціології, соціальній психології (Л.Бурлачук, Л.С. Виготський, Д.Дружинін, Н.Чепелева, К.Левін, Л.Росс, Р. Нісбет, Х.Томе, К.Грауман, Т.Герман, Д. Дернер, Г.Фіссені, Д. Магнуссон та ін.) У психології поширеною є теорія розвитку дитини, в якій соціальна ситуація розглядається як специфічна для кожного вікового періоду система відносин людини і соціального оточення, що виявляється у її переживаннях та реалізується нею у спільній діяльності з іншими людьми.[7, с. 258-259]. Велику увагу проблемі зв'язку ситуації з людиною приділено у символічному інтеракціонізмі, прибічники якого досліджують ситуацію через взаємодію індивідів [4, 6]. В різних наукових концепціях феномен ситуації розглядається по-різному: як такий, що створено людиною в процесі взаємодії з оточуючими, так і такий, що існує автономно і не залежить від людей, які в ньому задіяні. Тож зрозумілим є те, що єдиного визначення поняття «ситуація» не існує, бо смисл, який в нього вкладається, залежить від ракурсу теорії, в якій воно застосовується.

Як уже наголошувалось, людина взаємодіє з тією частиною зовнішнього світу, що нею сприймається і є для неї значимою, тому поняття «ситуація» визначає ту сторону зовнішнього середовища, з якою людина взаємодіє у відповідності зі своїми внутрішніми особливостями. Оскільки феномен ситуації обернено не тільки до умов реальності, в якій людина діє, а також – до людини, яка прагне осягнути смисл своєї діяльності і своє місце в цій

діяльності, то можна стверджувати, що поняття «ситуація» є соціально-психологічною категорією, в якій конкретизується філософський принцип єдності «людина – світ», а «світ людини» конкретизується у соціальних міжособистісних відносинах мікрорівня, що виступають зовнішнім чинником динаміки ідентичності.

В роботах соціальних психологів під ситуацією розуміється система зовнішніх відносно суб'єкта умов, які спонукають та опосередковують його активність [27, с. 113]. Поняття «ситуація» є одним із найважливіших наукових інструментів дослідження динаміки ідентичності в умовах, які постійно змінюються.

Надситуативність як зовнішній чинник динаміки ідентичності.

Кожний момент свого життя людина занурена в ситуацію, яка може бути для неї більш-менш значущою. Висуваючи перед нею певні вимоги стосовно прийняття рішення, ситуація, впливаючи на реагування особистості на зовнішні обставини, зумовлює характер її активності. В зв'язку з цим є важливим врахування особливостей різних видів ситуації у динаміці ідентичності.

Кожна ситуація, що трапляється в житті людини, має певні характеристики, які впливають на можливості особистості реалізації певних альтернатив, які високо імовірні в одних умовах, однак практично є неможливими у інших. Коли, наприклад, говорять про типові життєві ситуації, то їх характеристики вбачають у тому, що вони обов'язково трапляються в житті кожної людини. Конфліктна ситуація, генеруючи в собі антагоністичні відносини, що виникають у результаті загострення боротьби старого і нового, має ознаки різкого зростання міри невизначеності норм і цінностей. Це, так би мовити, кризова ситуація. Подолання кризи відбувається через вирішення внутрішнього конфлікту, що може бути здійсненим або через досягнення нової ідентичності (інтеграція на більш високому рівні) або через повну її втрату (дезінтеграційні процеси, особистісний регрес). Зміна ситуації, її особливості та різновиди по-різному впливають на особливості ідентичності особистості.

Оскільки ситуація існує у свідомості людини у формі репрезентації зовнішніх умов як набір певних її можливостей, то будь-яка ситуація стає для людини ситуацією вибору. Вибір варіанта можливостей вимагає від особистості певних зусиль для вирішення відповідної задачі. Ситуація стає проблемною, коли її характеристики осмислюються суб'єктом з точки зору його діяльності і особистих позицій.

Кожна ситуація, в якій діє суб'єкт, має для нього певну ступінь проблемності. В науковій літературі виділяють такі види проблемності у ситуації: ситуативна і надситуативна [23, 24]. Перший вид – ситуативний – характеризується встановленням проблемності в поточній ситуації і зумовлено пріоритетним впливом життєвих обставин та необхідністю адаптації до них. Цей рівень проблемної ситуації орієнтує діяльність, що виконується, на короткотермінову тактику, а не на перспективу, ціль. Суб'єкт, стикаючись з такою ситуацією, прагне знайти подібну у минулому досвіді, він застосовує стандарти, стереотипи. Ілюзорна схожість предметів сприймання може призвести до реалізації рішень, які неадекватні даній ситуації. Коли ситуація знайома, ідентифікаційні процеси переважають і можуть набути ознак стагнації, тоді людина прагне уникати змін, невизначених ситуацією, особливо тих, які можуть змінити уявлення про себе. Саме тому поведінка особистості в умовах цього виду проблемності не змінюється, хоча цього потребують умови її вирішення.

Другий вид проблемної ситуації – рівень надситуативності, який характеризується усвідомленням суб'єктом необхідних змін не тільки умов діяльності, але й удосконаленням деяких властивостей особистості. Кожна людина попадає в ситуацію, коли знань не вистачає, щоб вирішити нагальні задачі. Для їх вирішення потрібні ті знання, що знаходяться поза його досвідом. Це змушує людину у пошуках розв'язання проблемності вийти за межі існуючої ситуації і наявних у неї знань та досвіду. Надситуативність потребує нового когнітивного стилю мислення, який орієнтовано на смисл діяльності, її ціль, суспільне призначення, на усвідомлення необхідності переходу у визначенні ситуації з вузької точки зору на більш широку, яка дає можливість побачити нові перспективи і можливості. Цей стиль характеризується вмінням вибудовувати стратегію перспективи, бачити сховане, латентне у діяльності, яка виконується, бачити те, що сьогодні не затребувано, але потрібно завтра, бачити зв'язки між діями та наслідками. Надситуативність вимагає від людини бачення перспективи, потребує від мислення трансцендентних узагальнень, в яких проблемна ситуація бачиться у динаміці зміни її умов.

Стратегія систематизації та узагальнення інформації властива людині з дня народження як феномен свідомості, особливість якого полягає у здатності виходити за межі самого себе. У поведінці окремого індивіда відбувається трансценденція дій та вчинків у напрямку співвіднесення сущого і належного, «того, що є» і «того, яким воно має бути». Завдяки цьому властивості індивіда перетворюються у нову якість, що перевершує попередній вихідний рівень. Така зміна може відбутися завдяки дій, що

виходять за межі існування окремої людини у простір спілкування з іншими людьми. Вихід людини у простір спілкування з іншими людьми детермінується не тільки її попереднім розвитком, який зумовлено предметом діяльності, але й внутрішніми поривами, потягами людини. Саме тут виникає проблема вибору особистістю варіанта дій, що регулює її поведінку у певній ситуації, яка вимагає від неї активізації всіх ментальних феноменів, що характеризують її ідентичність.

Як відомо, на поведінку особистості, її активність, суттєво впливає її Я-ідентичність, яка виявляється у тенденції до збереження емоційного, когнітивного та конативного резонансу з іншими людьми і водночас у тенденції відстоювання власних особистих кордонів. Як писав К.Левін, « для того, щоб розуміти та передбачити психологічну поведінку, слід для кожного виду психологічної події (дії, емоції, переживання тощо) визначити ту короткочасно діючу цілу ситуацію, що являє короткочасно діючу структуру та стан особистості і психологічного оточення (середовища) [13].

Нова ідентичність, яка конструюється новими взаємозв'язками її структурних компонентів, означає реконструкцією старої системи ідентичності завдяки появі нових структурних характеристик та зникненню традиційних. Конструювання нової ідентичності особистості не означає повного руйнування старої її системи, воно означає трансформацію у форму, здатну забезпечити зв'язок суб'єктів міжособистісної взаємодії у відповідності зі зміненою ситуацією. Зміни, що відбуваються в окремих структурних складових Я-ідентичності під впливом нової ситуації, не просто дзеркально відбиваються у всій цілісній системі ідентичності, але й створюють нову реальність (нову ідентичність), яка виглядає як нова конфігурація складових Я-ідентичності. Ця нова конфігурація складових Я-ідентичності стає чинником утворення нової ідентичності особистості. Відмічаючи системний характер ідентичності особистості, ми наголошуємо на її структурності як можливості декомпозиції системи на компоненти і встановленні інтегральних зв'язків між ними в умовах ситуації, що змінюється. Поточна ситуація, виконуючи системотворчу функцію по відношенню до компонентів Я- ідентичності, змінює їх конфігурацію відповідно до особливостей поточної ситуації, забезпечуючи тим самим зв'язок людини і світу через стабільність ідентичності. У зв'язку з цим важливим стає аналіз механізмів становлення нової конфігурації структурних складових ідентичності як чинників динаміки ідентичності.

**Внутрішні чинниками динаміки ідентичності як зміна конфігурації
структурних складових
Я-свідомості особистості в умовах ситуації, що змінюється.**

Аналіз внутрішніх чинників динаміки ідентичності потребує розглядати Я-ідентичність як певну множину структурних складових системи ідентичності, властивості якої визначаються не тільки і не стільки сумарними властивостями її окремих елементів чи підсистем, скільки специфікою його структури, особливими системотворчими, інтегративними зв'язками, які зумовлюють властивості цілісної системи ідентичності в умовах поточної ситуації. Це передбачає здійснення аналізу змістових характеристик структурних складових Я-ідентичності та особливості їх зміни в результаті впливу ситуації як системотворчої складової.

««Я»- ідентичність – це психологічний стан особистості, який складається в результаті інтеграційних взаємозв'язків когнітивної, афективної та конативної систем психіки як її внутрішнє утворення, що є результатом механізмів взаємодії із соціальним середовищем як її зовнішнім чинником. Ситуація забезпечує таку взаємодію структурних складових ідентичності, яка здатна зберегти особистісне «Я» у змінених умовах.

Отже, емоції, когніції, мотивації, цілеутворення, неусвідомлене, усвідомлене тощо пов'язані в єдину систему, особливості якої визначаються впливом ситуації як системотворчим компонентом, що домінує у цілісній системі ідентичності. В результаті цього створюється нова конфігурація структурних складових як основа нової ідентичності і свідчення її самоконструювання. В свою чергу, змінена система ідентичності особистості стає детермінантом особливостей, яких набуває кожен її структурний компонент в середині системи, зв'язок між якими визначається домінуючим компонентом.

Згідно із трикомпонентною структурою людської психіки в структурі ідентичності особистості можна виділити такі компоненти як: когнітивний (знання та уявлення про своє «Я», розуміння свого «Я» у поточній ситуації), афективний (оцінка та ставлення особистості до свого «Я» в умовах поточної ситуації, оцінювання змісту ситуації, значимості ситуації для «Я»-особистості) та конативний (спрямованість «Я» на дію в поточній ситуації, мотиви діяльності Я-особистості у цій ситуації). Інтеграційну функцію цих складових у цілісну систему ідентичності виконує поточна ситуація як зовнішня складова цієї цілісності і як чинник її динаміки.

Динаміка когнітивного компоненту ідентичності особистості як результат зміни взаємозв'язку її структурних складових.

Когнітивний компонент ідентичності особистості являє собою знання та уявлення людини про об'єкти ситуації, що у її свідомості виконують функцію репрезентації умов її життєдіяльності. Цей компонент свідомості людини актуалізується в ході обробки нею інформації у таких формах, як сприймання, уявлення, пам'ять, образ, знання тощо, забезпечуючи зберігання, впорядкованість і трансформацію наявної інформації та тієї, що поступає, в результаті чого об'єктивна ситуація трансформується у суб'єктивну проблемність. Трансформація інформації, що відбувається у когнітивному компоненті, відбувається в результаті інтеграційних зв'язків різних ментальних його форм у цілісну систему. В цьому плані стає важливим визначення її системотворчої складової. В науковій літературі [23, 24] звертається увага на те, що на трансформацію когнітивного стилю, яка відбувається у зміненій ситуації, суттєвий вплив здійснює такий конструкт як «бачення проблеми». По відношенню до інших ментальних феноменів когнітивного компоненту «бачення проблеми» є їх системним конструктом, що утворюється в результаті взаємозв'язку з іншими складовими цілісної структури особистості і включає окрім когніцій також елементи афективного та конативного компонентів. Бачення проблеми є не що інше, як її розуміння, що означає не поверхневе сприймання та уявлення об'єктів ситуації, а відчуття їх внутрішньої сутності. *Розуміння* не зводиться до відтворення раніше пізнаного, а є процесом подальшого збагачення знань через розкриття нових для суб'єкта зв'язків між речами.

В когнітивному компоненті в результаті домінування в ньому ментального конструкту «розуміння» відбувається переробка інформації, що поступає з поточної ситуації, в результаті чого змінюються не тільки взаємозв'язки з іншими складовими всієї системи ідентичності, але й зміст самого когнітивного компоненту. В психології, наприклад, існує категорія «інтелектуальні емоції», яка визначає когнітивний феномен, який утворюється у свідомості людини в результаті взаємодії пізнавального та емоційного аспектів мислення. Цей феномен під впливом нової інформації, яка поступає у свідомість людини ззовні, набуває для суб'єкта нового смислу порівняно з окремими когніціями.

Завдяки інтеграційній функції конструкту розуміння когнітивний компонент ідентичності особистості стає динамічною системою чисельних ментальних феноменів, в результаті взаємодії яких породжуються новоутворення, що відповідають умовам зміненої ситуації. В результаті

встановлення нових зв'язків та конфігурацій складових феноменів когнітивної сфери ідентичності постійно змінюється їх зміст.

Розуміння є механізмом, який запускає досягнення смислу будь-якої інформації шляхом зіставлення нової інформації з наявними у суб'єкта знаннями. У сприйманні наявної ситуації розуміння забезпечує встановлення зв'язку уже відомих суб'єктові об'єктів з тими, що виходять за її межі. Науковці вважають, що розуміння як компонент мислення має не тільки безпосереднє відношення до засвоєння знань, але є, перш за все, засобом пізнання проблемної ситуації, який формується в процесі її розв'язання [17, 24]. Розуміння є одним з важливих інструментів розв'язання задачі поточної ситуації, результати чого у вигляді понять і знань самі включаються в подальший перебіг подій. В процесі вирішення нових задач у змінній ситуації ментальні новоутворення передують і підготовлюють отримання нових результатів, які включаються у все нові зв'язки, породжуючи нові якості, які фіксуються у нових поняттях. [28, с.99]. У процесі розв'язання задачі знання відбираються поетапно, щоразу зіставляються з умовою і вимогою задачі і на цій основі знання селекціонуються, а сама задача переформулюється, що змінює певне співвідношення ситуації та вимог до властивостей поведінки особистості. Не можна не погодитись з тим, що «розуміння проблеми» є стратегією, що спрямовує інтелектуальні дії суб'єкта на розв'язання задач у змінених умовах [18].

Трансформаційні процеси когнітивного компоненту ідентичності виконують роль стимулу зміни ідентичності особистості тільки у формі початкової заданості кінцевого результату цього процесу. Кінцевий результат зміни ідентичності зумовлено єдністю когнітивного компоненту з іншими складовими ідентичності.

Отже, психологічна складова когнітивного компоненту ідентичності особистості, сутність якої визначається домінуванням ментального конструкту **«розуміння»**, не може розглядатись поза іншими компонентами ідентичності особистості, системний зв'язок яких забезпечує поведінку особистості у змінній ситуації.

Афективний компонент в системі інтегральних зв'язків ідентичності особистості як внутрішній чинник її динаміки.

Афективний компонент ідентичності особистості являє собою ціннісно-емоційне ставлення людини до ситуації, в якій вона діє, та свого місця в ній. Цей компонент репрезентовано у ідентичності особистості як значимість для неї ситуації діяльності через такі форми як емоційно забарвлені думки та оцінки різних сторін цієї ситуації. Як відомо, людина вступає у взаємодію з тими об'єктами світу, які для неї значимі. Сама по собі ситуація безвідносно до того, хто в ній повинен бути включеним, не є ситуацією суб'єкта діяльності. Вона стає такою, коли її характеристики набувають значимості для людини, осмислюються і оцінюються нею з точки зору її діяльності та особистих позицій.

Сигналізуючи про значимість для особистості цієї ситуації, в якій вона діє, емоційний компонент ідентичності налаштовує всю систему особистості сприймати цю ситуацію певним чином і підготуватись до необхідних дій. Всім відоме велике значення емоцій у тих ситуаціях, коли потрібна миттєва мобілізація всіх сил і можливостей організму. Емоційна напруга в цих ситуаціях стає рушійною силою поведінки людини. Саме тому відомі вітчизняні науковці (С.Рубінштейн, В. Іванов, В. Шинкарук та ін) вважали ситуацію, в якій діє людина, модальною. Важливими є положення про загальні функції емоцій (В.К.Вілюнас, Ф.В.Бассін, Б.И.Додонов, А.В.Запорожець, О.І.Кульчицька, В.Л.Поплужний, О.К. Тихомиров, П.М.Якобсон та ін.). Існує численна наукова література, в якій детально проаналізовано функціональну сутність емоцій у життєдіяльності людини. Зокрема, йдеться про те, що емоції, включаючись у сенсорні процеси і являючись їх складовою частиною, інформують організм про значення даного подразника (корисний чи шкідливий), що суб'єктивно відчувається як «приємно» або «неприємно», «добре» або «погано». Аналізуючи функції емоцій, О.І. Кульчицька зауважує, що вони, являючись емоційним тоном відчуття, наближають людину до предмета діяльності або відсторонюють від нього, біологічно оберігаючи організм від шкоди» [12, с.53]. Емоція – це та інформаційно - акцентуюча система, яка уже на первинному рівні пізнання людиною світу сигналізує про значимість об'єктів, що сприймаються: відторгнути чи прийняти. «Емоція,- пише О.І.Кульчицька, - оцінює подію з точки зору її значимості у особистісному, індивідуальному біологічному плані, тобто у системі біологічних та духовних потреб, і у відповідності з цією оцінкою вона стане регулювати внутрішні системи організму і дії (організує їх або дезорганізує)» [12, с.53], і у відповідності з цим ситуація

стане/ не стане суб'єктною для особистості. К. Роджерс звертає увагу також на таку особливість особистості як внутрішній локус оцінювання. Ця особливість особистості означає, що основа оцінювання знаходиться всередині людини і в її власній оцінці дійсності і свого твору. Якщо людина «відчуває, що у діяльності, яку вона виконує, виявилось її «Я у діяльності», то це означає реалізацію її можливостей, які до цього моменту не проявились. Така дія є творчою, і ніяке оцінювання ззовні не може зрушити цей факт.

В роботах вітчизняних психологів закладено методологічні засади розглядання емоцій як невід'ємної складової єдиної системи психіки людини. В цьому контексті є важливими положення Л.С.Виготського про єдність інтелекту і афекту, положення С.Л.Рубінштейна про те, що мислення як реальний психічний процес само є єдністю інтелектуального і емоційного, а емоція – єдністю емоційного і інтелектуального. Як свідчать наукові дослідження, емоційно-ціннісний стан людини – це складна динамічна система ментальних феноменів, яка постійно реконструюється під впливом зміни ситуації її діяльності. Це переконливо доводиться науковцями-представниками психологічної теорії смислового мислення аналізом трансформаційних змін у емоційному компоненті психіки людини під впливом інших структурних її складових (ментальних феноменів когнітивної та конативної сфери) в різних ситуаціях, в яких емоції інструктують інші компоненти системи психіки людини відносно вибору і прийняття будь-якого рішення, і відбувається це інструктування на підсвідомому рівні, непомітно для людини. Так, емоційне передбачення дії (наприклад, впевненість у правильності рішення задачі) забезпечує прийняття суб'єктом правильності послідовних дій, що можуть надати успішний результат, і, навпаки, відсутність емоційного передбачення може призвести до того, що об'єктивно вірні дії та послідовності дій, не усвідомлюючись суб'єктом як такі, негативно вплинуть на результат.

Підкреслюючи трансформаційну природу емоційної сфери психіки людини, науковці звертають увагу на те, що на цей процес впливає смисл кінцевої цілі, який у поточній ситуації діяльності проходить ряд етапів, зокрема й етап «невербалізованих передбачень майбутніх результатів». Рішення задачі у певній ситуації базується на емоційній активації ще до того, як ця проблема осмислена і вербально оформлена. Емоційна активація виконує функцію одного з механізмів породження вербалізованих утворень, які ще тільки передбачаються, у формі підготовки вербалізованих операційних смислів результатів обстеження елементів ситуації. Емоційне переживання передуює «акту об'єктивації» пізнавального протиріччя, що

сприяє спрямуванню на пошуки логічної структури цього протиріччя. Цей феномен названо «емоційним виявленням проблеми» (О.К. Тихомиров), і є одним із механізмів саморозвитку ідентичності особистості.

Отже, людина конструює власний емоційний стан завдяки складній взаємодії окремих підсистем психіки людини, який зумовлено конкретною ситуацією її діяльності. Це підтверджується також даними, що отримано в дослідженнях відомої американської психологині Лізи Ф.Барретт у розробленій нею теорії конструювання емоцій. Вона показує, що емоції не існують окремо від логічного мислення. Більш того у конструюванні емоцій домінуючу роль відіграють мислинневі поняття. Вона пише: « потрібно мати на увазі, що слово для емоції, наприклад, «гнів», не відноситься до якоїсь конкретної реакції з унікальним фізичним «відбитком», а належить до групи різноманітних станів, які пов'язані з певними ситуаціями. Те, що ми у побутовій мові називаємо емоціями (гнів, страх, щастя...), краще представляти як категорії емоцій, оскільки кожна з них є сукупністю різних випадків... Випадки із категорії «гнів» змінюються за своїми фізичними параметрами більше, ніж це можна приписати виключно генам, і ці відмінності пов'язані з оточенням або контекстом [3, с 40 - 41]. Наш мозок використовує поняття (категорії) в якості головного інструменту для розпізнання значень вхідних сенсорних сигналів. Наприклад, поняття надають смислу зміні звукового тиску, і ми сприймаємо їх як слова або музику, а не випадковий шум. Поняття надають значень хімічним речовинам, які створюють смак і запах. В будь-який момент в певному контексті наш мозок використовує поняття, щоб надати значення внутрішнім відчуттям, так само, як і зовнішнім – одночасно.

Виходячи з досліджень науковців, які вивчають ціннісно-емоційну сферу особистості, системотворчим конструктом цієї сфери є складне ментальне утворення, яке складається не тільки з окремих емоцій, але й когніцій та інтенцій.

Отже, людина конструює власний емоційний стан завдяки складній взаємодії окремих підсистем психіки людини у певний ціннісно-емоційний стан, який зумовлено конкретною ситуацією діяльності людини. У зв'язку з цим суттєвим питанням є визначення системотворчого компоненту ціннісно-емоційної системи афективного компоненту, що визначає інтеграційні зв'язки її ментальних феноменів.

В науковій літературі останнім часом отримало поширення поняття «умонастрій», яке вживається у змістових характеристиках ціннісно-емоційної сфери особистості. У орфографічних словниках-довідниках (Тлумачний словник української мови. С. І. Ожегов, Н. Ю. Шведова) це

поняття визначається як менталітет, настрій, душевний стан, настрій, стан духу тощо, що залежить від того, в якому контексті воно вживається. Сфера умонастрою неоднорідна, тягнучись від нерозчленованого пережитого загального життєвого «тону» людини (наприклад, «піднесений» або «пригнічений») до таких цілком чітко виражених форм життєвідчуття, як, наприклад, нудьга, печаль, скорбота, туга, страх, відчай чи, навпаки, захопленість, радість, надія, просвітленість тощо. У повсякденності поняття «умонастрій» вживається у широкому діапазоні: від його визначення як внутрішнього психічного стану людини, який характеризує схильність її щось робити (людина не у настрої, щось робити), а також характерних рис людини (говорять про «людину настрою» як таку, чії вчинки визначаються її настроєм) до його визначення як суспільних настроїв, як стан справ у суспільстві (від «настрою суспільного духу», або суспільні настрої, до «стану справ у певній сфері суспільного життя», наприклад, «стан справ на міжнародній біржі ринку праці»). Отже, спектр дії феномену «умонастрій» є дуже широким: від емоційного стану, який викликає будь-який об'єкт або явище, до системи очікувань і прагнень, установок і бажань суб'єкта діяльності (у особі окремої людини або групи чи суспільства в цілому). В наукових дослідженнях поняття «умонастрій» вживається не так часто і в різних його тлумаченнях. Суттєве навантаження у його визначенні бере на себе емоційно-ціннісна сфера психіки людини. В самому слові «умонастрій» об'єднано такі фундаментальні психологічні феномени як ум (в українській мові – розум, мислення) - а також настрій (настрої прийнято відрізняти від афектів, почуттів і емоцій). В загальному визначенні умонастрій – це психічний стан людини або групи чи маси людей, який утворює емоційний фон протікання психічних процесів, саме тому цей стан є складним конструктом, що визначає інтеграційну систему ментальних феноменів, в якій системотворча функція здійснюється емоціями. Виступаючи немов би загальним контекстом емоційного життя і діяльності людини, умонастрій проникає і визначає всі інші компоненти ідентичності особистості, пов'язуючи її у цілісну систему. Зміни, що відбуваються в конструкті умонастрою під впливом зміненої ситуації, суттєвим чином впливають на зміну конфігурації складових ідентичності, в результаті чого відбувається динаміка ідентичності особистості.

Конативний компонент в системі самоконструювання ідентичності особистості.

Конативний компонент ідентичності особистості являє собою інтенції (інтенції - від лат. Intention- виявляються як ментальні стимули дії через

чисельність складових, серед яких найбільш згадуються такі як: настанова, намір, спрямованість, вимога, прагнення, задум, мотив, усвідомлена воля до якоїсь дії, мета діяльності, прагнення, спонука, інтереси), які конструюються сукупністю структурних одиниць - ментальних феноменів, основою яких є мотиваційно-потребова система людини. Іntenції визначають суб'єктивні критерії вибору та стимулювання поведінки особистості, спрямованої на вирішення задач у поточній ситуації. Такі індивідуально-психологічні змінні, як індивідуальний спосіб розуміння ситуації, її очікування, суб'єктивна цінність стимулів або здатність генерувати схеми реагування тощо, здатні перетворювати події оточуючого середовища, фокусуючись на вибіркових сторонах стимулів, які вони отримують (У. Мішел) . Вітчизняна дослідниця М.О. Холодна, аналізуючи особливості організації інтенційного досвіду, доводить, що інтенції визначають спрямованість та вибірковість індивідуальної інтелектуальної активності. В зв'язку з цим важливим конструктором конативного компоненту ідентичності є **конструкт «надання переваги»**, в якому об'єднуються такі феномени як цінності, інтереси, цілі, прихильність тощо, що стають стимулом діяльності людини у поточній ситуації завдяки їх чуттєвій стороні, що здатна викликати або підтримувати у людини емоції. Чуттєва сторона конструкту «надання переваги» конструюється впливом на потребова-мотиваційну систему особистості інших складових свідомості (когніції, емоції тощо) та психіки людини. Чуттєва сторона конструкту «надання переваги» виявляється або у вигляді віри у наявність певних принципів, яким підпорядковується природа об'єкта, на яку спрямована дія, або у вигляді первісної впевненості у правильності вибраного способу діяльності. Як зазначав Дж. Пойя, корисна ідея завжди виникає разом із відчуттям упевненості у тому, що ціль може бути досягнута. Отже, конструкт «надання переваги» - складний феномен, домінування якого у системі структурних одиниць конативного компоненту ідентичності змінює цей компонент під впливом ситуації, в якій може переважати то одна, то інша змінна. Всі стимули, що отримує людина в певній ситуації, впливають на ситуативні зміни по-різному в залежності від співвіднесення з іншими складовими конативного компоненту ідентичності особистості. Співвіднесення ментальних феноменів конативного компоненту, що характерне для поточної ситуації, залежить від індивідуальних властивостей ідентичності, які так чи інакше впливають на конструкт надання переваги і спрямованість реагувати певним чином на ту чи іншу ситуацію. З приводу функції «надання переваги» О.М. Холодна пише: « За своєю сутністю надання переваги – це свого роду ментальний компас, що виводить людину у ту строго визначену галузь дійсності, яка знаходиться у максимальній

відповідності з його індивідуальними інтелектуальними можливостями і у якій її інтелектуальні ресурси можуть реалізуватись з максимальною ефективністю» [34, с. 216].

На особливості конативного компоненту впливають не тільки зміни його структурних одиниць, але й вся система ідентичності особистості, поза цілісністю якої конативний компонент не може існувати і розвиватись. Конструкт «надання переваги», який визначає функцію вибірковості, що реалізується у зміненій ситуації, підсилюється когнітивним та афективним компонентами ідентичності особистості. Крім того, на особливості конативного компоненту впливає як цілісна система ідентичності особистості, так і інші її складові (когнітивна, афективна). В результаті взаємозв'язку цих складових створюється нова їх конфігурацію, що визначає динаміку цілісної системи ідентичності особистості.

Особливості структурно-функціональної моделі чинників динаміки ідентичності особистості.

Аналіз змісту структурних компонентів ідентичності та особливостей їх взаємозв'язку у цілісній системі ідентичності дав можливість побудувати концептуальну структурно-функціональну модель чинників динаміки ідентичності особистості в умовах поточної ситуації (рис. 1 Див. додаток).

Модель включає зовнішні та внутрішні чинники, які існують у єдності. Ситуація, що характеризує мікрорівень ієрархічного соціального простору, є зовнішнім чинником Я-ідентичності. Цей чинник є суб'єктивним простором міжособистісної взаємодії індивідів, який виконує системотворчу функцію як цілісної системи ідентичності, так і ментальних складових «Я»-ідентичності, змінюючи їх конфігурацію. Як показано на рисунку (додаток), під впливом ситуації у когнітивному компоненті створюється конструкт «розуміння», у афективному – конструкт «умонастрою», у конативному - конструкт «надання переваги». У визначеній моделі акцентується увага на взаємозв'язках її структурних складових. Виходячи з того, що системотворчий компонент системи ідентичності особистості змінює не тільки кількісні і якісні характеристики її структурних складових, але й саму цілісну систему загалом, можна стверджувати, що ідентичність особистості набуває процесу функціонального розвитку у ході її здійснення, а її новоутворення у вигляді нових конфігурацій структурних складових передують і підготовлюють отримання нових результатів у діяльності особистості у зміненій ситуації [31, с. 187].

Перше, на що звертається увага у створеній концептуальній моделі ідентичності особистості, - це існування в ній системного зв'язку *структурних компонентів та їх взаємовплив*. Важливим є наголос на тому, що внутрішнім чинником динаміки ідентичності є зміна взаємозв'язків структурних складових Я-ідентичності, результатом чого є створення нової їх конфігурації під впливом поточної ситуації, яка виконує системотворчу функцію у системі нової Я- ідентичності. Тому слід зауважити, що важливим у визначеній концептуальній моделі чинників динаміки ідентичності особистості є констатація зумовленості конструювання ідентичності особистості особливостями ситуації. Ситуація є тим зовнішнім фактором, який виступає детермінантом конфігурації структурних складових ідентичності, зумовлюючи особливості змісту як окремих його компонентів, так і всієї цілісності структури.

Концептуальна модель чинників динаміки ідентичності особистості в умовах зміни ситуації, що визначена на основі основних положень, які викладено в змісті даного дослідження, орієнтує наукові пошуки на виявлення сутності закономірних зв'язків, що репрезентовано в цій моделі. Цей рівень аналізу опосередковує зв'язок вихідного поняття ідентичності з системою його реальних показників. Представлена концептуальна модель чинників динаміки ідентичності особистості спрямована на організацію безпосереднього вивчення реальних складових ідентичності через залучення в коло дослідження емпіричних фактів. В якості засобу формування емпіричної бази єдиної теорії, в якій основні емпіричні показники теоретично інтерпретуються, застосовується емпірична модель, що забезпечує подальший розвиток вихідних наукових абстракцій через їх змістове наповнення конкретно-емпіричними даними. Емпіричний та теоретичний науковий апарат взаємодіють на основі єдності, що забезпечується процедурою операціоналізації, яка полягає у встановленні зв'язку концептуального апарату дослідження з його методичним інструментарієм.

Створюючи теоретичну концепцію динаміки ідентичності особистості та представляючи її в структурно-функціональній моделі, ми акцентуємо увагу на єдності теоретичного та емпіричного в психологічному дослідженні, яка виявляється у наявності прямих та зворотних зв'язках між ними, що створює реальну динаміку наукового знання як цілісної самоорганізованої системи.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

В якості продуктивного методу дослідження чинників динаміки ідентичності особистості запропоновано структурно-функціональний підхід, з позицій якого ідентичність особистості є цілісністю, що пов'язана зі своїми структурними складовими особливими типами відношень цілого та його частин, а саме: структурністю (можливістю декомпозиції системи на компоненти та встановлення зв'язків між ними); неадитивністю (принциповою неможливістю зведення властивостей системи до суми властивостей складових її компонентів); первинністю цілого відносно частин; ієрархічністю (кожен компонент системи може розглядатися як система (підсистема) більш широкої глобальної системи, з якою існує складна система комунікацій із середовищем у вигляді ієрархії).

З цих позицій було визначено основні концепти теоретичного дослідження, які лягли в основу побудови теоретичної моделі чинників динаміки ідентичності особистості у ситуації, що змінюється.

Основні концепти дослідження полягають у наступному.

- Визначено та проаналізовано змістові характеристики зовнішніх та внутрішніх чинників динаміки ідентичності особистості.

- Зовнішніми чинниками ідентичності особистості є об'єктивні феномени соціальної реальності, що характеризуються різним рівнем соціальної ієрархії (мега-рівень, макро-, мезо- та мікро-рівень), де існують різноманітні соціальні відносини, що по-різному впливають на особистість. Зовнішня соціальна реальність слугує джерелом підтримки внутрішнього потенціалу ідентичності на належному рівні, тобто на рівні, який дозволяє досягнути мету, що закладена у системі більш високого рівня – соціальній системі, - і яка полягає у забезпеченні максимальної адаптації особистості до зовнішнього середовища та зниження невизначеності положення особистості у ньому. Щоб виконувати цю функцію ідентичність особистості має змінюватись і вдосконалюватись адекватно до змін зовнішнього середовища. Поза зовнішнім середовищем ідентичність особистості, як і будь яка інша система, не може бути самодостатньою.

У визначенні зовнішнього чинника динаміки ідентичності зроблено акцент на тому, що не всі об'єкти соціальної реальності, яка існує на різних рівнях соціальної ієрархії, можуть вважатись чинником динаміки особистості, а лише ті, які людина виділяє як значимі для неї. Безпосередньо на людину впливають міжособистісні стосунки. Для характеристики особливостей безпосереднього соціального простору, в якому діє людина, у соціальній психології існує категорія «ситуація», яка визначає ту сторону

зовнішнього середовища, з якою людина взаємодіє у відповідності зі своїми внутрішніми особливостями.

- Здійснено аналіз феномену ситуації як зовнішнього чинника динаміки ідентичності особистості.

Визначено поняття «ситуація» як важливий інструментів дослідження соціальної реальності у соціальній психології. Це поняття визначено як характеристику зовнішніх відносно суб'єкта умов, які спонукають та опосередковують його активність. Поняття «ситуація» є також конкретизацією філософського принципу єдності «людина-світ», в якому підкреслюється, що світ існує у свідомості людини у формі репрезентації зовнішніх умов як набір певних її можливостей, реалізація яких вимагає від особистості певних зусиль у виборі одного із варіантів цих можливостей. Кожна ситуація, в якій діє суб'єкт, стає для нього ситуацією вибору, бо так чи інакше вона має певну ступінь проблемності.

Визначено такі види проблемності у ситуації: ситуативна і надситуативна. Перший вид – ситуативний - зумовлено пріоритетним впливом життєвих обставин та необхідністю адаптації до них. Цей рівень проблемної ситуації орієнтує діяльність, що виконується, на короткотермінову тактику, а не на перспективу, ціль. Суб'єкт, стикаючись з такою ситуацією, прагне знайти подібну у минулому досвіді, він застосовує стандарти, стереотипи. Коли ситуація знайома, ідентифікаційні процеси переважають і можуть набути ознак стагнації, тоді людина прагне уникати змін, особливо тих, які можуть змінити уявлення про себе. Саме тому поведінка особистості в умовах цього виду ситуації не змінюється, хоча цього потребують умови її вирішення.

Другий вид проблемної ситуації – рівень надситуативності, який характеризується усвідомленням суб'єктом необхідних змін не тільки умов діяльності, але й удосконаленням деяких властивостей особистості. Кожна людина попадає в ситуацію, коли знань не вистачає, щоб вирішити нагальні задачі, для яких потрібні ті знання, що знаходяться поза його досвідом. Це змушує її у пошуках розв'язання проблемності вийти за межі існуючої ситуації і наявних у суб'єкта знань та досвіду. В умовах надситуативності у поведінці окремого індивіда відбувається трансценденція дій та вчинків у напрямку співвіднесення суцього і належного, «того, що є» і «того, яким воно має бути». Завдяки цьому властивості індивіда перетворюються у нову якість, що перевершує попередній вихідний рівень. Така зміна може відбутися завдяки дії, що виходить за межі існування окремої людини у простір спілкування з іншими людьми. Вихід людини у простір спілкування з іншими людьми детермінується не тільки її попереднім розвитком, який

зумовлено предметом діяльності, але й внутрішніми поривами, потягами людини .

- Внутрішніми чинниками динаміки ідентичності визначено систему «Я»-ідентичності особистості як її психологічний стан, що утворюється в результаті інтеграційних взаємозв'язків когнітивної, афективної та конативної систем психіки як її внутрішнє утворення, що є результатом механізмів взаємодії із соціальним середовищем. В цьому плані виділено структурні складові ідентичності особистості та здійснено їх змістовий аналіз. Згідно із трикомпонентною структурою людської психіки в структурі ідентичності особистості виділено такі компоненти як: когнітивний (знання та уявлення про своє «Я», розуміння свого «Я» у поточній ситуації); афективний (оцінка та ставлення особистості до свого «Я» в умовах поточної ситуації, оцінювання змісту ситуації, значимості ситуації для «Я»-особистості) та конативний (спрямованість «Я» на дію в поточній ситуації, мотиви діяльності Я-особистості у цій ситуації).

- Головна увага у визначенні чинників динаміки ідентичності особистості звертається на аналіз особливостей взаємодії зовнішніх та внутрішніх чинників, які існують у єдності, та пов'язані принципом первинності зовнішнього над внутрішнім. Взаємодія виступає механізмом, завдяки якому відбувається об'єднання частин у ціле. Без взаємодії частин система перестав існувати. Взаємодія забезпечує передачу інформації від одного елемента системи до іншого, зокрема й вплив відповідної інформації із зовнішнього середовища, який може бути як сприятливим для ідентичності, так і несприятливим. Оскільки феномен ситуації обернено не тільки до умов реальності, в якій людина діє, а також – до людини, яка прагне досягнути смисл своєї діяльності і своє місце в цій діяльності, то можна стверджувати, що поняття «ситуація» є місточком, що зв'язує зовнішні та внутрішні чинники динаміки ідентичності у єдиний її процес розвитку.

В ракурсі теми нашого дослідження ми звертаємо увагу на системотворчу функцію ситуації як зовнішнього чинника ідентичності у зв'язку зі внутрішніми її складовими. Ситуація є фактором, що зумовлює як цілісність структурних складових ідентичності особистості, так і особливості її складових. Цей зв'язок впливає з принципу подвійності системи (система повинна розглядатися як частина системи більш високого рівня) і водночас з принципу адаптивності (прагнення до стану стійкої рівноваги, яка передбачає адаптацію параметрів системи до параметрів зовнішнього середовища, що змінюються). Це означає, що емоції, когніції, мотивації, цілестворення, неусвідомлене, усвідомлене тощо пов'язані в єдину систему, особливості якої визначаються впливом ситуації як

системотворчим компонентом, що домінує у цілісній системі ідентичності. В результаті цього створюється нова конфігурація структурних складових як основа нової ідентичності і свідчення її самоконструювання. В свою чергу, змінена система ідентичності особистості стає детермінантом особливостей, яких набуває кожен її структурний компонент в середині системи, зв'язок між якими визначається домінуючим компонентом.

- Концептуальна модель чинників динаміки ідентичності особистості в умовах зміни ситуації, що визначена на основі викладених основних положень, орієнтує дослідження на виявлення сутності закономірних зв'язків, які в ній репрезентовано. Цей рівень аналізу опосередковує зв'язок вихідного поняття ідентичності з системою його реальних показників.

Представлена концептуальна модель чинників динаміки ідентичності особистості спрямована на організацію безпосереднього вивчення реальних складових ідентичності через залучення в коло дослідження емпіричних фактів. В якості засобу формування емпіричної бази єдиної теорії, в якій основні емпіричні показники теоретично інтерпретуються, застосовується емпірична модель, що забезпечує подальший розвиток вихідних наукових абстракцій через їх змістове наповнення конкретно - емпіричними даними. Емпіричний та теоретичний науковий апарат взаємодіють на основі єдності, що забезпечується процедурою операціоналізації, яка полягає у встановленні зв'язку концептуального апарату дослідження з його методичним інструментарієм.

Перспективою подальших науково-практичних пошуків є побудова емпіричної структурно-функціональної моделі чинників динаміки ідентичності особистості у зміненій ситуації та здійснення на її основі емпіричного дослідження.

ПОСИЛАННЯ

1. Анолли Луиджи. Психология культуры/ Пер.с итал. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр/ Ю.С.Вовк, 2016. – 480 с.
2. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта: соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти.–Рівне: «ЛістаМ». 2003.-128с
3. Барретт , Лиза Ф. Как рождаются эмоции. Революция в понимании мозга и управления эмоциями. – М.: Манн, Иванов і Фербер. 2018. – 432 с.
4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. - Academia- Центр, Медиум. –М.: 1995.-323с
5. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. - Суми:Видавничий будинок «Еллада», 2012.- 608 с.
6. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации. /Пер с англ. И.Бабицкого М.: Прогресс. 1977. - 411с.
7. Выготский Л.С. История развития высших психических функций./ Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.3. Проблемы развития психики / Под ред. А.М.Матюшкина.- М.: Педагогика, 1983.- с. 336 -440.
8. Жизнь как творчество (социально-психологический анализ)/ Рук. Шинкарук В.И., Сохань Л.В. К.: Наукова думка. 1985. – 360 с.
9. Іваненко Б.Б. Статичні й динамічні властивості психіки особистості: монографія. Черкаси. Вертикаль. 2010. – 352 с.
10. Іваненко Богдана. « Я-ідентичність особистості: статичні й динамічні аспекти / Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Випуск 7. С.53 – 61.
11. Иванов В.П. Человеческая деятельность- познание-искусство. – Киев, «Наукова думка».1977. 250 с.
12. Кульчицкая Е.И. Развитие чувств и эмоций у детей раннего и дошкольного возраста:монографія –К: Институт одаренного ребёнка. 2014. – 254 с.
13. Левин К. Топология и теория поля // Хрестоматия по истории психологии. Москва,1980

14. Максименко С.Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии). Монография. - М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер». 2000. – 320.
15. Максименко С.Д. Генеза існування особистості. – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240с.
16. Мирозренческая культура личности (Философские проблемы формирования).- Киев.Наукова думка. 1986 -295 с.
17. Моляко В.О. Генетичні індикатори конструювання образів світу в сучасному інформаційному просторі. Психологічні закономірності творчого сприймання інформаційних індикаторів реальності: монографія / В.О.Моляко, І.М.Біла, Н.А.Ваганова [та ін.]; за ред. В.О.Моляко. – К.: Педагогічна думка. 2015. – с.10 – 40.
- 1.8 Моляко В.А.Творческая конструкторология (пролегомены) – К.: Освіта України. 2007. – 388 с.
19. Москаленко В.В. Формування ідентичності особистості як функція соціалізації. Соціалізація особистості: монографія. - К.: Фенікс, С.140 -166.
20. Москаленко В.В. Особливості когнітивного компоненту творчого мислення в процесі розв'язання суб'єктом надситуативної проблемності. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Том УІ: Психологія обдарованості.- Випуск 15.- Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І Франка. 2019. с.107 – 113.
21. Москаленко В.В. Ідентичність особистості як соціально-психологічний фактор забезпечення послідовності поведінки у змінній ситуації (структурно-функціональний підхід). Матеріали XII міжнародної науково-практичної конференції « Комплексне забезпечення якості технологічних процесів та систем. Т.2. 26-27 травня 2022р. м. Чернігів. С.260 -261.
E-mail: www.conference-chernihiv-polytecynik.com
22. Москаленко В.В. Особливості динаміки ідентичності особистості в умовах сучасної соціокультурної системи. Цілісний підхід у психології особистості: особливості теорії та практики. Матеріали II Міжнародної науково-практичної онлайн конференції (25 лютого 2022 року): збірник тез за заг. ред. докт. психолог. наук, доц. Ключек Л.В., докт.психолог. наук, проф. Гейко Є.В.. – Кропивницький, ЦДПУ, 2022. С. 37 – 42.
23. Москаленко В.В. Особливості когнітивного компоненту ідентичності особистості в умовах надситуативності. Становлення особистості у

невизначеному світі: наслідки та перспективи»: матеріали круглого столу 15 квітня 2022 року, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

24. Москаленко В.В., Нагорна Н.С. Суб'єктність особистості в контексті динаміки ідентичності. Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти: матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2022 року) - Київ; Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С.502 –513. https://iod.gov.ua/content/events/37/vseukrayinska-mizhgaluzeva--naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya-problemi-civilizacijnoyi-subyektnosti-ukrayini--misiya-nauki-i-osviti_publications.pdf?1667396816.7328

25. Москаленко В. В. Особистісна ідентичність і сучасність. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2021. - 511с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726054>

26. Москаленко В.В. Політика ідентичності: соціальні виклики сучасності. Інноваційний потенціал соціальної роботи в сучасному світі: на межі науки та практики: матеріали І міжнародної науково-практичної конференції, 20-21 травня 2021 р. м.Чернігів. НУ «Чернігівська політехніка», 2021. – 200 с. С. 24-27. https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2021/06/innovacijnyj-potenczial-soczialnoyi-roboty_maket2406.pdf

27. Основи практичної психології/ В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелева та ін.: Підручник. – К.; Либідь, 1999 – 360 с.

28.Рубинштейн С.Л. О мышлении. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.

29..Рубинштейн С.Л.Человек и мир. Проблемы общей психологии.- М.:Педагогика.1973. С.255-285.

29. В.Татенко Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько- психологічні студії/ За заг. Ред. В.О.Татенка. – К.; Либідь, 2006. – 360 с. .

30.Титаренко, Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності.- К.: Либідь, 2003. - 376 с.

31.Фукуяма Ф. Идентичность: стремление к признанию и политика неприятия / пер. с англ. М.: Альпина Пабlishер, 2019.- 256 с.

32. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. Избранные статьи позд. периода творчества. М.: Высшая школа, 1991. – 191 с.

33. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – Томск: Изд.-во ун-та. Москва: Изд-во «Барс» 1997. – 392 с.
34. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз); Навч. посіб. – К.; МАУП, 2000. – 152 с.
35. Шинкарук В.Л. Методологічні засади філософських вчень про людину. Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. – К., 2000. С.8- 48.
36. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. [пер. с англ., общ. ред и предисловие Толстых А.В.]. - М.: «Прогресс» 1996 – 344 с.
37. Яценко Т.С., Іваненко Б.Б. Психологічна наука і практика: особливості статичних і динамічних характеристик підсвідомого в контексті практичної психології. Педагогічні процеси: теорія і практика: зб. Наук.праць. Київ. 2006. Вип.І С.276 – 285.

ДОДАТОК

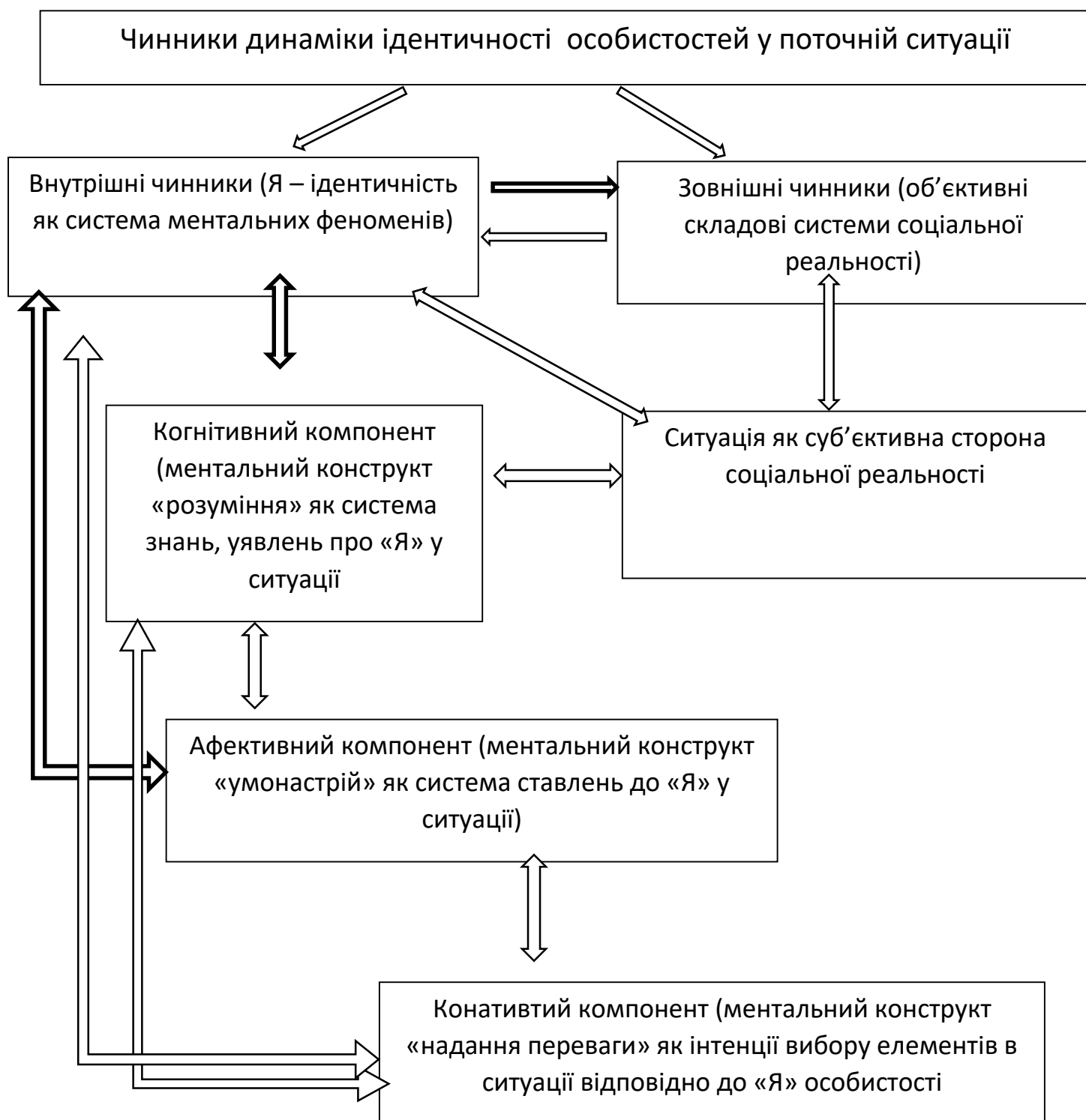

Рис. 1. Структурно-функціональна модель чинників динаміки ідентичності

Відомості про автора

МОСКАЛЕНКО Валентина Володимирівна

Головний науковий співробітник лабораторії загальної та історії психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, доктор філософських наук, професор

Наукове видання

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ
ДИНАМІКИ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЗМІНЕНІЙ СИТУАЦІЇ
(СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ)**

Препринт

Авторська редакція

Ум. друк. арк. 2

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
01033, м. Київ, вул Паньківська 2;
тел./факс: (044) 288-33-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
№ 6418 від 03.10.2018 р.